

Новітні тенденції міжнародної монополізації капіталу

ЯРОСЛАВА СТОЛЯРЧУК*

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито характер та особливості міжнародної монополізації виробництва і капіталу на різних етапах розвитку капіталістичної ринкової системи. На основі дослідження новітніх тенденцій міжнародної монополізації капіталу обґрунтовано її глобальний характер, що проявляється в охопленні нею практично всіх країн світу та всіх фаз суспільного відтворення на галузевому та територіально-регіональному рівнях. Доведено суперечливість впливу глобальних корпорацій на параметри світової економічної рівноваги, багатовимірний прояв якого виявляється у поглибленні асиметрії соціально-економічного розвитку країн та регіонів світу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Глобальна монополізація капіталу, концентрація виробництва і капіталу, інтернаціоналізація, транснаціоналізація, міжнародні монополії, глобальні корпорації, ТНК, глобальний капітал, глобальні виробничі мережі, суспільне відтворення, капіталістична ринкова система, асиметрія глобального економічного розвитку.

Вступ

Стрімкі темпи економічної глобалізації, динамічний розвиток інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій, формування нових конкурентних умов діяльності господарюючих суб'єктів на національному та інтернаціональному рівнях, а також загострення конкурентної боротьби між західними ТНК за перерозподіл світової економічної влади вимагають наукового осмислення характеру, закономірностей та визначальних детермінант процесу глобальної монополізації капіталу. Ця провідна тенденція сучасного світогосподарського розвитку, породжена зростаючою

* **Столярчук Ярослава Михайлівна** — кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Автор близько 50 наукових праць. Основні напрями наукових досліджень — асиметрія глобального економічного розвитку, міжнародна економічна інтеграція та транснаціоналізація національних економік, глобальний ринок праці та міжнародна міграція робочої сили, міжнародна інвестиційна та інноваційна діяльність.

інтернаціоналізацією соціально-економічного життя, науки, техніки та гуманітарної сфери, є, з одного боку, причиною, а, з другого, — наслідком посилення ступеню монополізації суспільного виробництва. Виступаючи базисом глобальної мікроінтеграції, вона набуває свого концентрованого вираження, насамперед, у формуванні в рамках сучасних транснаціональних структур глобальних виробничих мереж та усталених каналів виробничої, інвестиційної, фінансової й інноваційної взаємодії національних економік, розширенні суб'єктної структури процесу монополізації та створенні нових інститутів його регулювання.

Серед наукового доробку вчених, у працях яких досліджу-

ються теоретичні основи процесів монополізації виробництва і капіталу, форми транснаціоналізації суспільного відтворення, особливості взаємовідносин між ТНК та національними економіками, фактори забезпечення конкурентоспроможності міжнародних монополій у глобальному середовищі, корпоративні стратегії інноваційної та інвестиційної діяльності, особливості взаємодії монополізованого і немонополізованого секторів, а також проблематика соціальних втрат монополізації, слід виокремити роботи таких зарубіжних та вітчизняних учених, як Г. Банністер, П. Брага та Дж. Петрі¹, С. Борковські², Х. Гьорг та Е. Стробл³, Д. Даннінг⁴, Р. Зименков та О. Романова⁵, А. Костусев⁶, К. Коулін та Д. Мюллер⁷, Б. Кім, Дж. Прескот та С. Кім⁸, В. Лагу-

¹ *Bannister G., Braga P., Petry J.* Transnational Corporations, the Neo-liberal Agenda and Regional Integration: Establishing a Policy Framework // *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Volume 34, Supplement 1, Summer 1994. — P. 77—99.

² *Borkowski S. C.* The Transfer Pricing Concerns of Developed and Developing Countries // *The International Journal of Accounting*, Volume 32, Issue 3, 1997. — P. 321—336.

³ *Görg H., Strobl E.* Multinational Companies and Indigenous Development: An Empirical Analysis // *European Economic Review*, Volume 46, Issue 7, July 2002. — P. 1305—1322.

⁴ *Dunning J. H.* *Multinational Enterprises and the Global Economy* / *J. H. Dunning*. — London, 1994.

⁵ *Зименков Р., Романова Е.* Американские ТНК за рубежом // *МЭиМО*. — 2004. — № 8. — С. 45—53.

⁶ *Костусев О. О.* Конкурентна політика в Україні: Монографія. — (Рос. мовою). — К.: КНЕУ, 2004. — 310 с.

⁷ *Cowling K., Mueller D.* The Social Cost of Monopoly Power // *Economic Journal*. — Vol. 88, 1978, December. — P. 727—748.

⁸ *Kim B., Prescott J. E., Kim S. M.* Differentiated Governance of Foreign Subsidiaries in Transnational Corporations: an Agency Theory Perspective // *Journal of International Management*, Volume 11, Issue 1, March 2005. — P. 43—66.

тін⁹, Д. Лук'яненко¹⁰, Т. Міттон¹¹, В. Назаревський¹², Р. Оладі, Х. Беладі та Н. Чау¹³, Т. Орехова¹⁴, К. Пантзаліс, Дж. Парк та Н. Сюттон¹⁵, А. Поручник¹⁶, Р. Прасада¹⁷, В. Рокоча¹⁸, Є. Савельєв та С. Юрій¹⁹, В. Сіденко²⁰, П. Федосова²¹, Г. Філюк²², А. Філіпенко²³, С. Черненко²⁴, А. Юданов²⁵ та інші.

Разом з тим, незважаючи на постійний дослідницький інтерес до проблематики монополізації виробництва і капіталу упродовж останніх десятиліть, у науковій літературі не знайшли достатнього висвітлення питань, пов'язаних з дослідженням еволюції процесів концентрації виробництва і капіталу на різних етапах розвитку капіталістичної ринкової системи. Потребує конкретизації речовий зміст та суспільна форма глобальної монополізації капіталу. Крім того, актуаль-

⁹ Лагутін В. Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто? // Економіка України. — 2007. — № 4. — С. 55—61.

¹⁰ Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція та глобальні проблеми сучасності. — К.: КНЕУ, 2005. — 206 с.

¹¹ Mitton T. Institutions and concentration // Journal of Development Economics, Volume 86, Issue 2, June 2008. — P. 367—394.

¹² Назаревський В. Новые явления в процессе концентрации // МЭМО. — 1989. — № 8. — С. 20—33.

¹³ Oladi R., Beladi H., Chau N. Multinational Corporations and Export Quality // Journal of Economic Behavior & Organization, Volume 65, Issue 1, January 2008. — P. 147—155.

¹⁴ Орехова Т. В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобалізації: Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — 394 с.

¹⁵ Pantzalis C., Park J. C., Sutton N. Corruption and Valuation of Multinational Corporations // Journal of Empirical Finance, Volume 15, Issue 3, June 2008. — P. 387—417.

¹⁶ Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — 358 с.

¹⁷ Prasada R. New Trends in Globalization of Corporate R&D and Implications for Innovation Capability in Host Countries: A survey from India // World Development, Volume 25, Issue 11, November 1997. — P. 1821—1837.

¹⁸ Економічний глобалізм: розвиток та зростання: Монографія / За заг. ред. В. В. Рокочої. — К.: Таксон, 2005. — 320 с.

¹⁹ Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. — К.: Знання, 2007. — 595 с.

²⁰ Сіденко В. Р. Глобалізація — європейська інтеграція — економічне розвиток: українська модель: В 2-х т. Т. 1. Глобалізація і економічне розвиток. — К.: Фенікс, 2008. — 376 с.

²¹ Федосова П. Роль транснаціонального капіталу в установленні економічної ієрархії країн і питання економічної безпеки РФ // Вестник ВГУ, Серія Економіка і управління, 2004. — № 1. — С. 10—16.

²² Філюк Г. Соціально-економічні наслідки монополії: теоретичний і практичний аспекти // Економіка України, 2008. — № 1. — С. 30—41.

²³ Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. — К.: Знання, 2007. — 670 с.

²⁴ Черненко С. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні: Монографія. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 171 с.

²⁵ Юданов А. История и теория крупного предприятия (взгляд из России) // МЭМО. — 2001. — № 7. — С. 23—33.

ними на сьогодні є також визначення провідних тенденцій глобальної монополізації капіталу, а також оцінка її впливу на параметри глобальної економічної рівноваги. Це і стало метою статті. Її інформаційною базою є наукова монографічна література з проблематики монополізації та діяльності монополістичних структур, статті зарубіжних та вітчизняних учених у періодичних виданнях, а також офіційні публікації міжнародних організацій та експертні оцінки інформаційно-рейтингових агентств.

Транснаціональна та регіональна форми міжнародної монополізації капіталу

Як відомо, зародження міжнародних монополій приходить на кінець XIX — початок XX ст. і пов'язане з переходом капіталістичних ринкових систем провідних країн світу на монополістичну стадію розвитку, коли технологічні зміни у суспільному виробництві вимагали крупномасштабного нагромадження капіталу для реалізації міжнародних проектів у промисловій, транспортній та будівельній сферах. Саме з цього періоду крупні господарючі об'єднання монополістичного типу стають ключовими суб'єктами економічної взаємодії на національному та інтернаціональному рівнях. Найбільш яскравого втілення ці процеси набули у США, де на початку XX ст. практично завершився процес монополізації нафтової та нафтопереробної галузей (95 %), сталеливарної промисловості (60 %), виробництва хімічної продукції (81 %), металургійної галузі (77 %), виробництва паперової і друкованої продукції (60 %), виробництва свинцю (85 %) та ін.²⁶

Високий динамізм монополізації національних економік країн світу на фоні інтенсифікації їх зовнішньоторговельної діяльності та міждержавного переміщення капіталу вже на початку XX ст. призвели до формування перших міжнародних монополістичних союзів та транснаціональних корпорацій, як якісно нової форми концент-

²⁶ Костусев О. О. Конкурентна політика в Україні: Монографія. — (Рос. мовою). — К.: КНЕУ, 2004. — С. 12.

рації капіталу. Так, у 1903 р. їх чисельність досягла майже 100, а на кінець 1920-х років їх налічувалося близько 200²⁷, серед яких провідні позиції посідали Європейський сталевий картель, Міжнародний мідний синдикат, Європейський алюмінієвий синдикат, Міжнародний рейковий картель, Міжнародний калійний картель, Іспансько-італійський ртутний картель, Міжнародний цинковий синдикат, Міжнародний картель торговельного судноплавства та ін.

Упродовж всього ХХ ст. домінуючими формами міжнародної монополізації капіталу були транснаціональна та регіональна, багатовимірний прояв яких виявився у перетворенні найпотужніших монополій США, Канади, західноєвропейських країн та Японії у транснаціональні бізнес-структури, зростаючій концентрації у їх руках світової ресурсної бази та галузевого виробництва, диверсифікації їх діяльності через динамічне проникнення в інші галузі, територіальній експансії монополістичних структур на інтернаціональному рівні на основі вивозу капіталу, формуванні «симбіозних» форм взаємодії крупного та малого бізнесу, а також становленні в економіках провідних країн світу крупних державно-монополістичних комплексів з відповідною інституційною системою їх регулювання. Так, потужного імпульсу розвитку процесів монополізації капіталу надала науково-технічна революція, котра розгорнулася в середині 1950-х років. Вона справила вирішальний вплив на економічний розвиток країн, активізувала процеси переливу надлишкового капіталу «зрілих» галузей у «молоді», швидкозростаючі галузі з високою нормою прибутку, а також посилила роль компаній та держави у фінансуванні НДДКР. Оскільки крупним корпораціям було набагато легше вирішувати проблеми інноваційного інвестування, то з цього часу виникає нова, вертикальна форма концентрації та централізації капіталу у формі монополій, які встановлюють контроль за не пов'язаними у виробничо-технічному плані підприємствами.

Дані процеси знайшли свого матеріального втілення, насамперед, у зростанні вартості виробленої про-

²⁷ Економічний глобалізм: розвиток та зростання: Монографія / За заг. ред. В. В. Рокочої. — К.: Таксон, 2005. — С. 127—128.

дукції розвинутих країн світу за одночасного скорочення чисельності підприємств. Завдяки досягнутому ефекту масштабу підприємства-гіганти отримали можливість постійно нарощувати обсяги виробництва не лише без залучення додаткової робочої сили, але й навіть за умов її скорочення. Наприклад, якщо протягом 1960–1970-х років частка найкрупніших підприємств у загальній чисельності промислових підприємств Німеччини знизилася з 2,3 до 1,5 %, то питома частка обсягу виробленої продукції зросла з 45 % до 61 % відповідно. У Франції у 1970 р. на 235 підприємств, питома частка яких у загальній чисельності промислових підприємств складала лише 0,5 %, припадало близько 40 % зайнятих у промисловості, 45 % загального обсягу продажів та 62 % капіталовкладень²⁸.

Разом з тим, гігантська концентрація продуктивних сил, якої досягнули провідні країни світу у 1960–1970-х роках, обумовила необхідність проведення радикальної організаційної перебудови їх промисловості. Тому однією з характерних тенденцій у цій сфері стало розосередження виробництва на малих і середніх підприємствах – процес, зворотній укрупненню підприємств. Наприклад, на кінець 1970-х років частка малого підприємництва у валовому національному продукті США складала 45 %, у сукупній робочій силі – 57 %, а у створенні нових робочих місць у приватному сек-

торі економіки – 87 %²⁹. У Франції у другій половині 1970-х років зайнятість на малих промислових фірмах зростала в середньому на 2,5 % щорічно, на середніх підприємствах залишалася стабільною, а на крупних підприємствах скорочувалася на 1,2 % у рік. У ФРН з 1977 по 1985 р. крупні фірми скоротили 200 тис. робочих місць, тоді як малі та середні підприємства створили майже 670 тис., повною мірою компенсувавши скорочення зайнятості у крупних компаніях³⁰.

Цей процес, відмічений у всіх без виключення розвинутих країнах світу, по суті, являв собою нову форму концентрації та централізації капіталу –

²⁸ Бюллетень иностранной коммерческой информации. — 1977. — № 1. — С. 5.

²⁹ Государство и управление в США / АН СССР. Ин-т США и Канады; Отв. ред. Л. И. Евенко. — М.: Мысль, 1985. — С. 201.

³⁰ Костусев О. О. Конкурентна політика в Україні: Монографія. — (Рос. мовою). — К.: КНЕУ, 2004. — С. 14.

своєрідний «симбіоз» крупного і малого бізнесу. Її зародження обумовлювалося тією обставиною, що крупним монополіям, які користувалися необмеженими можливостями економічного диктату над немонополізованими, формально самостійними підприємствами, стало більш вигідно розосереджувати виробництво на малих та середніх підприємствах. Останні, перебуваючи у «підчеревині» крупного монополістичного бізнесу, спеціалізувалися не лише на виготовленні окремих деталей, вузлів та механізмів, але і на проведенні інноваційних розробок. Наприклад, у США упродовж 1960–1970-х років чисельність подібних інноваційних фірм зросла з 2,5 тис. до кількох десятків тисяч³¹.

Концентрація виробництва як у своїй традиційній, так і в новій формі поглиблювала і без того величезну асиметрію в економічному розвитку малих, середніх та крупних підприємств, а також компаній монополізованого та немонополізованого сектору. У той самий час державно-монополістичній стадії розвитку капіталізму притаманною є концентрація виробництва, насамперед, у високорентабельних, інноваційно-містких галузях промисловості, що вирішальним чином впливало на поглиблення економічної асиметрії між ними та традиційними галузями економіки (сільським господарством, харчовою, текстильною, швейною, шкіряною галузями та ін.) розвинутих країн світу, де суб'єктами господарювання були переважно дрібні, малорентабельні та неприєвбливі, з точки зору приватнокапіталістичного інвестування, підприємства.

Що стосується територіальної експансії західних монополістичних структур на інтернаціональному рівні, то вона стала можливою за рахунок інтенсифікації вивозу капіталу та динамізації процесів трансформації монополій провідних країн світу у транснаціональні корпорації. Так, формування сучасних багатонаціональних корпорацій розпочалося у США ще у 1950-х роках, і до початку 1980-х років їх загальна чисельність склада-

³¹ Государство и управление в США / АН СССР. Ин-т США и Канады; Отв. ред. Л. И. Евенко. — М.: Мысль, 1985. — С. 201.

ла 320. Про високий рівень монополізації економіки Сполучених Штатів на той час свідчить той факт, що активи кожної американської ТНК перевищували 1 млрд дол., а вартість активів 62 корпорацій досягала понад 5 млрд дол.³².

Структурна перебудова світових монополій у цей період мала своїм проявом, зокрема, відхід провідних країн світу від розвитку на своїх територіях традиційних виробництв та їх перенесення у держави з нижчим рівнем економічного розвитку, котрі все більшою мірою почали «втягуватися» у світогосподарську систему. Висока динаміка цих процесів у другій половині ХХ ст. обумовлювалася, насамперед, сповільненням темпів зростання світового капіталістичного виробництва з причин перенагромадження капіталу в країнах-лідерах, відсутності сфер його найбільш прибуткового вкладення та стремління монополій до вкладення капіталу за кордон. Крім того, реакцією на загострення екологічної кризи у провідних країнах світу стало прийняття законів, що зобов'язували монополії переорієнтовувати свої капіталовкладення зі сфери виробничого нагромадження на захист навколишнього середовища, що підвищило привабливість країн, що розвиваються, в якості пунктів перебазування виробництва трудоемної продукції західних монополій.

І хоча циклічні кризи дещо девальвували таку якість відсталих країн, проте навіть за цих умов на їх територіях крім операцій з видобутку та часткової переробки сировини відбувалося формування різноманітних підрозділів з виробництва широкого спектру споживчих товарів, окремих деталей, вузлів та механізмів, а також налагодження трудоемних, складальних операцій у машинобудуванні. Так, упродовж 1967–1981 рр. сукупні вартісні обсяги нагромадження монополістичного інвестиційного капіталу у країнах, що розвиваються, зросли з 32 до 130 млрд дол. США³³. Постійне нарощення масштабів вивозу монополістичного капіталу у дану групу держав дозволило західним монополіям глибоко укорінитися в їх національних економіках, «вплестися» у їх господарську тканину та посісти, таким чином, особливе місце у системі аси-

³² Там само. — С. 167.

³³ U. N. Transnational Corporations in World Development. — N. Y., 1978. — P. 33; U. N. Transnational Corporations in World Development. Third Survey. — N. Y., 1983. — P. 25.

метричних відносин Південь-Північ, перетворившись у становий хребет монополізації капіталу у світогосподарському масштабі та його ударну силу. Є всі підстави стверджувати, що країни, що розвиваються, стали на той час своєрідним «полігоном», на якому монополістичний капітал здійснював апробацію інтенсивних методів поширення свого впливу у світовому господарстві для того, щоб на рубежі ХХ-ХХІ ст. перейти до реалізації стратегій глобальної експансії.

Водночас надмірна концентрація монополістичного капіталу у відносно невеликій групі країн, що розвиваються, спричинила поглиблення асиметричності їх економічного розвитку та формування на субрегіональному рівні нових центрів економічного суперництва, насамперед, у Тихоокеанському регіоні та Латинській Америці. Так, упродовж 1960-1970-х років 2/3 загального обсягу вивозу монополістичного капіталу у країни, що розвиваються, (за виключенням країн ОПЕК) поглинули нові індустріальні країни (Бразилія, Мексика, Індія, Малайзія, Аргентина, Сінгапур, Колумбія, Південна Корея, Тайвань та ін.), а також Перу та Заір, котрі мали розвинуту гірничодобувну промисловість. Прагнення західних монополій до отримання надприбутків проявилось і у тому, що у більшості відсталих держав превалююча частка їх капіталу (близько 70 % у 1978 р.) була інвестована у зони вільної торгівлі, де іноземні підприємства користувалися значними податковими і фінансовими пільгами; а також у «податкові гавані» Панами та Багамських і Бермудських островів (12 % відповідно)³⁴.

Процеси монополізації капіталу на державно-монополістичній стадії відбуваються у достатньо диверсифікованих та комплексних організаційно-економічних формах. Навіть у рамках окремих монополій досягалось ефективне поєднання крупних, середніх та дрібних виробництв, що породжувало нові механізми поширення влади монополій на підприємства немонаполізованого сектору та сприяло зрощенню промислового ка-

³⁴ Совместные предприятия в практике международных экономических отношений. — М.: Внешторгиздат, 1989. — С. 50.

піталу з державою з формуванням в економіках провідних країн світу крупних державно-монополістичних комплексів. Особливо потужного імпульсу їх утворенню у 1950–1970-ті роки надали процеси одержавлення наукової діяльності та зростання масштабів милітаризації національних економік провідних країн світу. Так, у багатьох інноваційних на той час галузях економіки (електроніка, машинобудування, авіа- та ракетобудування та ін.) провідних країн світу найпотужніші західні монополії на державні замовлення розвивали цілі наукові напрямки, одночасно коригуючи як стратегії своєї фінансово-господарської діяльності, так і організацію НДДКР. Як засвідчив світовий досвід, монополії, що були у цей час залучені у систему державних замовлень на виконання інноваційних розробок, отримали більше можливостей зміцнити свої конкурентні позиції на світовому ринку у зв'язку з надходженням державного фінансування на проведення НДДКР, отриманням податкових та амортизаційних пільг, пільгового кредитування інноваційної діяльності, права включати витрати на технологічні розробки у собівартість виготовленої продукції та ін. Наприклад, у США в 1970-х роках федеральні відомства щорічно укладали подібні контракти з найпотужнішими монополіями на загальну суму від 15 до 19,5 млн дол. При цьому діяльність підприємств 94 галузей американської обробної промисловості була тісно пов'язана з науково-технічним прогресом та виконанням державних замовлень³⁵.

Що стосується милітаризації національних економік країн світу, то, розгорнувшись у період холодної війни (з кінця 1940-х років), вона спричинила суттєві зрушення у процесах монополізації капіталу, що знайшло свого вираження у формуванні монополій, що спеціалізувалися виключно на виробництві озброєнь, переорієнтації діяльності ряду корпорацій на виконання державних військових замовлень, консолідації оборонної промисловості через злиття і поглинання монополій-підрядників, розширенні приватного фінан-

³⁵ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — С. 338.

сування інноваційних розробок військового призначення тощо. Серед найкрупніших монополій-продуцентів військової продукції у цей період слід виокремити «Lockheed», «IBM», «British Aerospace» «Marconi Systems», «Hue's Aircraft», «Chrysler», «Ford», «Golfstream Airspace» та ін.

Провідні тенденції міжнародної монополізації капіталу на глобальній фазі світогосподарського розвитку

Якісно новий етап розвитку процесів міжнародної монополізації капіталу розпочався з 1980-х років і пов'язується з переходом світового господарства на глобальну фазу свого поступу. Визначальною рисою цього етапу є суттєва трансформація речового змісту та суспільної форми міжнародної монополізації капіталу, коли видозмінюються старі, традиційні форми її прояву, а також з'являються нові. Так, сучасний речовий зміст монополізації капіталу визначається пакуванням кількох десятків найкрупніших ТНК, котрі за рахунок внутрішнього зростання та дії механізмів злиттів і поглинань зосереджують у своїх руках всезростаючі масштаби глобального виробництва, колосальні активи та матеріально-сировинний ресурс, найчисельнішу армію високоосвіченої та кваліфікованої робочої сили, передову наукомістку техніку та інноваційні технології, а також володіють сотнями тисяч дрібних і середніх підприємств та підкорюють дрібнотоварну власність через систему монопольних цін.

На сьогодні монополізація капіталу досягнула свого найвищого рівня, охопивши практично всі країни світу та всі фази суспільного відтворення на галузевому та територіально-регіональному рівнях. Це дає підстави стверджувати про її глобальний характер, який все рельєфніше викристалізовується та набуває матеріального втілення у наступних тенденціях. Насамперед, слід відмітити зростання масштабів монополізації у глобальному

вимірі. Серед факторів, які справили вагомий каталізуючий вплив на масштаби та динаміку цих процесів, слід виокремити ключові — загострення конкурентної боротьби між провідними ТНК за перерозподіл світової економічної влади, якісно новий рівень концентрації і централізації капіталу, поглиблення асиметричності економічного та інноваційного розвитку країн, «технологічний відрив» американських монополій від своїх основних конкурентів та формування у світовому господарстві нових центрів економічного суперництва. Так, дані, які стосуються діяльності сучасних глобальних корпорацій, засвідчують поглиблення упродовж останніх двадцяти років тенденції щодо наростання монополізації світової економіки. Зокрема, за оцінками ЮНКТАД, протягом 1982–2007 рр. вартість продукції, виробленої іноземними філіями ТНК, зросла з 0,7 до 6,0 трлн дол. США, їх сумарні активи — з 2,2 до 68,7 трлн дол., сукупні продажі — 2,7 до 31,2 трлн дол., чисельність зайнятих з 21,5 до 81,6 млн осіб, а експортна діяльність — з 0,7 до 5,7 трлн дол. відповідно³⁶.

Однак відмінною рисою сучасних глобальних корпорацій стають не лише колосальні масштаби їх діяльності, але й стрімке зростання надконцентрації їх капіталу, що надає цим компаніям нового статусу у світових координатах та робить їх практично невідконтрольними традиційним інститутам глобального менеджменту. Підтвердженням цього є, зокрема, той факт, що упродовж останніх десятиліть (1971–2006 рр.) сумарні активи 10 найкрупніших світових монополій зросли у 26 разів, обсяги продажів — у 18 разів, а питома частка першої десятки світових монополій у загальному обсягу активів 100 найкрупніших корпорацій у 2006 р. складала 28 %, у продажах — 30,1 %, а у загальній чисельності зайнятих — 22,1 % (табл. 1). Про посилення ступеню монополізації глобального виробництва свідчить і те, що у 2006 р. активи 100 світових монополій у 20,3 разу перевищу-

³⁶ World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. — United Nations. — New York and Geneva, 2008. — P. 10.

вали активи 500 монополій у 1971 р. та у 14 разів – обсяги їх продажів.

Таблиця 1

**Динаміка показників господарської діяльності
10 і 100 найкрупніших корпорацій світу протягом 1971–
2006 рр.³⁷**

Рік	Активи, млрд дол. США			Продажі, млрд дол. США			Зайнятість, млн осіб		
	всього	іноземні		всього	іноземні		всього	іноземна	
		вартість	%		вартість	%		чисельність	%
10 корпорацій									
9	101,5	–	–	118,4	–	–	1,9	–	–
1980	280,8	–	–	452,8	–	–	2,4	–	–
1983	329,6	–	–	459,5	–	–	2,4	–	–
1993	1194,8	260,3	21,8	944,2	395,2	41,9	2,5	0,9	36,0
1995	1267,2	499,6	39,4	1021,4	516,0	50,5	2,4	1,0	41,7
1998	1493,4	520,1	34,8	1067,4	591,9	55,5	2,5	1,1	44,0
1999	1760,2	573,7	33,0	1198,5	620,4	51,8	2,0	1,1	55,0
2000	1788,2	947,7	53,0	1074,8	566,1	52,7	1,9	0,9	47,4
2002	2242,2	1222,9	54,5	1353,0	751,7	55,6	2,0	1,0	50,0
2004	2392,3	1368,4	57,2	1445,5	839,8	58,1	2,0	1,0	51,3
2005	2846,7	1691,1	59,4	1919,2	1154,4	60,2	1,9	1,0	52,6
2006	2591,6	1693,4	65,3	2135,3	1173,2	55,0	3,4	1,3	38,3
100 корпорацій									
1971	455,6*	–	–	502,9*	–	–	14,3*	–	–
1980	1175,5*	–	–	1650,2*	–	–	15,9*	–	–

³⁷ Розраховано і побудовано автором за: Государство и управление в США / АН СССР. Ин-т США и Канады; Отв. ред. Л. И. Евенко. — М.: Мысль, 1985. — С. 160; World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness. — United Nations. — New York and Geneva, 1995. — P. 20—23; World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy. — United Nations. — New York and Geneva, 1997. — P. 29; World Investment Report 1998: Trends and Determinants. — United Nations. — New York and Geneva, 1998. — P. 39; World Investment Report 2001: Promoting Linkages. — United Nations. — New York and Geneva, 2001. — P. 6, 94; World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness. — United Nations. — New York and Geneva, 2002. — P. 86—89; World Investment Report 2004: The Shift Towards Services. — United Nations. — New York and Geneva, 2004. — P. 276; World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. — United Nations. — New York and Geneva, 2006. — P. 31; World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. — United Nations. — New York and Geneva, 2008. — P. 27, 220.

1983	1353,9 *	—	—	1686,7 *	—	—	14,1 *	—	—
1993	3721,9	759,3	28,2	3710,7	1596, 1	43,0	10,7	5,1	47, 7
1995	4511,4	1700, 8	37,7	4125,6	2000, 9	48,5	11,6	5,8	49, 8
1998	4610,0	1922, 0	41,7	4099,0	2063, 0	50,3	12,7	6,5	51, 2
1999	5092,0	2124, 0	41,7	4318,0	2123, 0	49,2	13,3	6,1	45, 9
2000	6293,0	2554, 0	40,6	4797,0	2441, 0	50,9	14,3	7,1	49, 7
2002	6891,0	3317, 0	48,2	4749,0	2446, 0	51,5	14,3	7,0	49, 0
2004	8852,0	4728, 0	53,4	6102,0	3407, 0	55,8	14,9	7,4	49, 7
2005	8683,0	4732, 0	54,5	6623,0	3742, 0	56,5	15,1	8,0	53, 1
2006	9239,0	5245, 0	56,8	7088,0	4078, 0	57,5	15,4	8,6	55, 8

* дані стосуються 500 монополій

Крім того, незважаючи на десятикратне зростання чисельності ТНК з 7 тис. у 1970 р. до 75 тис. у 2004 р. (з майже 825 тис. їх філій)³⁸, панівні позиції на кожному сегменті глобального ринку посідають нині лише 2–3 корпорації, котрі монополізують виробництво, розподіл та обмін відповідних товарів та послуг. Наприклад, глобальний ринок цивільного літакобудування, щорічні масштаби якого оцінюються в 1 трлн дол. США та 16 тис. літаків, контролюють лише 2 компанії — «Boeing» (яка в 1997 р. злилася з «McDonnell Douglas») та «Airbus Industry». 73 % обсягу глобального автомобільного ринку монополізували 10 концернів, серед яких провідні позиції посідають — «General Motors» (13 % у 2006 р.), «Toyota» (11 %), «Ford» (9 %), «Renault-Nissan» (8 %), «Volkswagen» (8 %), «Hyundai-Kia» (6 %) та «Honda» (5 %)³⁹.

Ще вищий рівень монополізації притаманний галузям, пов'язаним з інформаційними технологіями. Так, на сьогодні американська компанія «Microsoft» контролює 90 % глобального ринку операційних систем для пер-

³⁸ Statistical Abstract of the United States: 2008. U. S. Census Bureau, 2008. — P. 516.

³⁹ Бюлетень иностранной коммерческой информации, 2007. — № 149—150. — С. 8.

сональних комп'ютерів⁴⁰, а за даними компанії McKinsey, більше 63 % капіталізації ринку програмного забезпечення США припадає на 2 % найкрупніших компаній, 65 % капіталізації напівпровідникової промисловості – на 9% фірм, 41 % капіталізації ринку комп'ютерів та периферії – на 9 %⁴¹.

Тому цілком закономірним є той факт, що при дослідженні міжнародної монополізації у 1950–1960-ті роки виокремлювалося 500 найкрупніших монополій, у 1970–1980-ті роки – 200, а на сьогодні йдеться про концентрацію глобальної економічної влади в руках 100 і навіть 50 найкрупніших корпорацій. Наприклад, у США за загальної чисельності 281 тис. промислових підприємств близько половини обсягу їх виробництва припадає лише на 200 найкрупніших монополій, у тому числі близько чверті – на 50 монополій-гігантів. Крім того, майже 90 % сукупного доходу, отриманого промисловими підприємствами у 2004 р., припадало лише на 2 % підприємств зі щорічним оборотом більше 50 млн дол. США⁴².

Наступною тенденцією, яка свідчить про глобальний характер сучасних процесів монополізації капіталу, є *трансформація стратегій діяльності міжнародних монополій з їх переходом від жорсткої конкуренції до партнерства*. Оскільки діяльність сучасних глобальних корпорацій охоплює ключові фази суспільного відтворення – виробництво, розподіл, обмін та споживання, то закономірним наслідком цих процесів стає поглиблення та ускладнення взаємовідносин між ними через розширення масштабів плановірності. Остання перетворюється на невід'ємний компонент взаємодії ТНК у глобальному конкурентному середовищі, адже колосальні масштаби їх фінансово-господарської діяльності роблять занадто ризикованим і навіть неможливим випуск товарів на ринку-ву стихію. Тому глобальні монополії зацікавлені в

⁴⁰ Філюк Г. Соціально-економічні наслідки монополій: теоретичний і практичний аспекти // Економіка України, 2008. — № 1. — С. 36.

⁴¹ Frick K. A., Torres A. Learning From High-Tech Deals // The McKinsey Quarterly, 2002. — № 1. — P. 113—123.

⁴² Statistical Abstract of the United States: 2008. U. S. Census Bureau, 2008. — P. 493.

організа-
ції ефективного планування не лише у себе, але й у
своїх партнерів.

Найбільшою мірою це стосується монополій, котрі
належать до групи підприємств, пов'язаних міжфірмо-
вими поставками продук-
ції, технологічною залежністю та складною системою
взаємозв'язків усіх стадій виробничого процесу. У
межах такої групи монополій формується єдиний, роз-
галужений виробничий комплекс, коли навіть незначне
порушення його окремих ланок може розбалансувати всю
систему виробничих зв'язків. Відтак – існує нагальна
потреба у жорсткій координації ринкових цін та обся-
гів виробництва, обліку ресурсної бази та раціоналі-
зації її розподілу між окремими ланками виробництва,
контролі відносин з постачальниками та конкурентами,
свідомому впливі на попит споживачів та динаміку
розвитку галузі, а також реалізації узгодженої полі-
тики капіталовкладень, наукових досліджень та інно-
ваційних розробок. Лише за таких умов досягається
керованість та підконтрольність ринкових процесів,
знижується невизначеність та непередбачуваність гло-
бальної господарської кон'юнктури, а також відбува-
ється формування міжнародними монополіями основних
параметрів глобального ринку, його сегментування, а
також галузевий та міжфірмовий розподіл.

Техноглобалізм, як провідна тенденція сучасного
світогосподарського поступу, обумовлює зростання ін-
новаційної компоненти у реалізації стратегій глоба-
льної експансії транснаціональних кор-
порацій та обумовлює випереджаючу динаміку монополі-
зації ними високотехнологічних галузей глобального
виробництва. Вона виражає стремління ТНК щодо вста-
новлення їх виключного права на володіння, контроль
та перерозподіл на економічній карті світу глобаль-
них ресурсів цивілізаційного розвитку – технологіч-
ного, кадрового та інтелектуального. Це знаходить
свій прояв у концентрації на підприємствах міжнарод-
них монополій світового науково-технологічного поте-
нціалу, диверсифікації форм організації їх іннова-
ційного бізнесу, поглибленні співробітництва з
партнерами у сфері високих технологій та перетворен-
ні ТНК на провідний інститут регулювання світового
ринку інтелектуальних продуктів.

Саме глобальні корпорації, як ключові актори глобального ринку, перетворилися на сьогодні у найкрупніших продуцентів високотехнологічних виробів і наукомісткої продукції та сконцентрували у своїх руках практично всі інноваційні галузі глобального виробництва. Володіючи колосальним виробничим та фінансовим ресурсом, ці структури мають змогу здійснювати крупномасштабне фінансування НДДКР та їх матеріально-технічне забезпечення за рахунок внутрішнього нагромадження капіталу; наймати висококваліфікований персонал та готувати власні кадри; а також, використовуючи стратегії науково-технологічного обміну, зміцнювати свої позиції в якості світових науково-технологічних лідерів. Так, на сьогодні основний обсяг світових наукових досліджень здійснюється у лабораторіях та наукових центрах найкрупніших західних ТНК, підтвердженням чого є, зокрема, дані щодо їх науково-дослідницьких бюджетів. Наприклад, у 2006 р. витрати на НДДКР корпорації «Toyota Motor Corp.» склали 7486 млн дол. США, «Pfizer» – 7423 млн, «Ford Motor Co.» – 7200 млн, «Jonson&Jonson» – 7125 млн, «Microsoft Corp.» – 7121 млн, «DaimlerChrysler AG» – 7007 млн, «GlaxoSmithKline» – 6611 млн, «Siemens AG» – 6604 млн, «General Motors Corp.» – 6600 млн, «Volkswagen AG» – 6030 млн⁴³, що суттєво перевищує інноваційні витрати багатьох країн світу. При цьому спостерігається висока концентрація НДДКР в обмеженій кількості корпорацій: наприклад, у США на 100 найкрупніших монополій припадає майже 90 % НДДКР, а майже 40 % сукупного обсягу приватного фінансування науки у цій країні освоюють лише 15 найкрупніших ТНК⁴⁴. Як результат – ТНК контролюють нині понад двох третин основних потоків науково-технологічних знань (патентів і ліцензій на нову техніку, технології, ноу-хау), що є ознакою зростання їх ролі у формуванні глобальної моделі поділу праці, у процесах міжнародного усупільнення праці і виробництва та у міждержавному науко-

⁴³ Spectrum's Top R&D Spenders.

December 2007 // http://www.spectrum.ieee.org/images/dec07/images/12_RDchart.pdf

⁴⁴ Філюк Г. Соціально-економічні наслідки монополії: теоретичний і практичний аспекти // Економіка України. — 2008. — № 1. — С. 33.

во-технологічному обміні.

Ключова роль ТНК у монополізації високотехнологічних галузей глобального виробництва особливо зросла в умовах п'ятого і стає домінуючою в умовах зародження шостого технологічного укладу, коли витрати на інноваційні розробки подвоюються кожні 3–4 роки. Наприклад, якщо у 1976 р. середня вартість розробки нового медичного препарату складала 54 млн дол. США⁴⁵, то на сьогодні, за оцінками експертів «Pharmaceutical Research and Manufacturers of America» (PhRMA), досягає 900 млн, а розробка біотехнологічних препаратів – 1 млрд дол. І це при тому, що лише 3 з 10 препаратів, котрі потрапили на ринок, приносять прибуток, більший чи рівний тій сумі, що була витрачена на їх розробку⁴⁶.

Жорстка і неослабна конкурентна боротьба на глобальному ринку з високим рівнем представництва різних суб'єктів вимагає від міжнародних монополій, котрі претендують на статус його впливових гравців, активно займатися новаторством та суттєво трансформувати свою технологічну політику. На сьогодні остання все більшою мірою набуває глобальних рис, коли у процеси інтернаціоналізації залучені практично всі етапи створення і освоєння нової технології – від генерації інноваційної ідеї до виробництва високотехнологічної продукції та її збуту на глобальному ринку. Підтвердженням цього є, зокрема, стрімке розширення НДДКР зарубіжних філіалів ТНК упродовж останніх десятиліть: якщо у 1975 р. витрати американських монополій на ці цілі склали лише 1,5 млрд дол. США, у 1981 р. – 3,2 млрд⁴⁷, то у 1995 р. вони досягнули 14,8 млрд, а у 2004 р. – 27,5 млрд⁴⁸. У 2004 р. близько 14 % коштів, що виділялися американськими ТНК на НДДКР, витрачалися на наукові розробки у наукових центрах їх зарубіжних філіалів. Для Ірландії відповідний показник складав близько 72 %, для Бельгії – 56 %, для Швеції – 45 %, для Австралії –

⁴⁵ Юданов А. История и теория крупного предприятия (взгляд из России) // МЭиМО. — 2001. — № 7. — С. 26.

⁴⁶ Глумсков В. Мировой фармацевтический рынок: состояние и тенденции // Эксперт Казахстан — № 20 (122), 28 мая 2007 г.

⁴⁷ Зименков Р., Романова Е. Американские ТНК за рубежом // МЭиМО. — 2004. — № 8. — С. 48.

⁴⁸ Science and Engineering Indicators 2008. Chapter 4: Research and Development: National Trends and International Linkages. — P. 4–7.

42 %, для Великої Британії – 40 %, для Німеччини – 28 % (рис. 1).

Результати НДДКР, отримані за участю наукових кадрів зарубіжних країн, зазвичай активно використовуються материнськими компаніями, а у ряді галузей обробної промисловості – фармацевтичній, хімічній, приладобудівній – значення наукових лабораторій зарубіжних філіалів ТНК нерідко більше, ніж материнських компаній. Наприклад, компанія «ІВМ» на початку 1990-х років за межами США мала понад 25 тис. наукових працівників та близько 30 лабораторій, котрі займалися НДДКР в рамках єдиного плану корпорації, але з урахуванням особливостей ринків спеціалізації філіалів та дочірніх компаній корпорації.

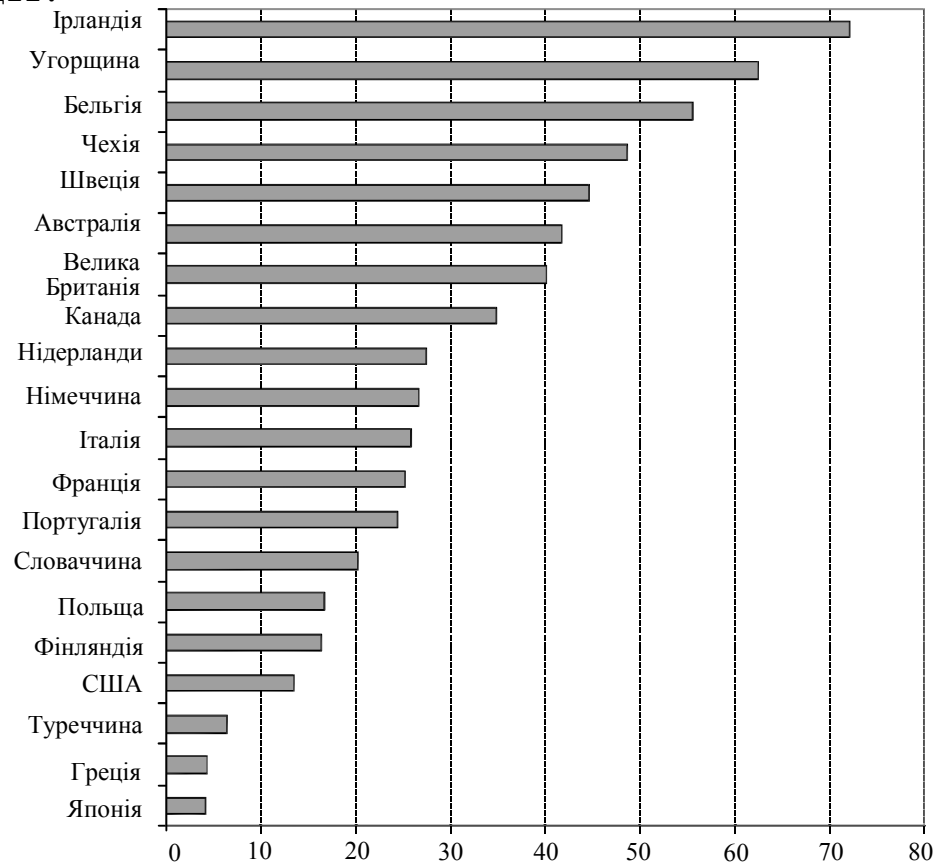

Рис. 1. Глобалізація науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок у 2004 р. (частка зарубіжних філіалів у фінансуванні НДДКР приватного сектору, %) ⁴⁹

Спираючись на колосальні власні досягнення науки і техніки, а також на міжнародну мережу виробничих філіалів, провідні західні монополії концентрують у своїх руках основні канали передачі технологій. При цьому зарубіжні філіали ТНК отримують безумовний пріоритет у використанні технологічних інновацій, підтвердженням чого є той факт, що понад 2/3 експорту патентів і ліцензій США припадає на їх передачу материнськими компаніями своїм зарубіжним філіалам і лише 1/3 – на комерційний експорт технологій незалежним компаніям ⁵⁰.

До того ж самі філіали превалюючу частку витрат на НДДКР (близько 80 %) спрямовують у проекти, що реалізуються для власних потреб, хоча часто ці дослідження пов'язуються з роботами, що проводяться в інших філіалах ТНК та її материнській компанії. Подібна внутрішньофірмова міжнародна кооперація певною мірою переорієнтовує міждержавний технологічний обмін у бік поглиблення науково-технологічного співробітництва між ТНК та їх філіалами, що сприяє підвищенню технологічного потенціалу провідних країн світу та забезпечує їх технологічне лідерство у різноманітних сферах науково-технічної конкуренції.

Диверсифікація форм і методів конкурентної боротьби на глобальному ринку формує нові умови діяльності міжнародних монополій, за яких утримання ними високих конкурентних позицій є можливим на основі максимальної мобілізації внутрішнього потенціалу розвитку та використання його екзогенних факторів. Серед останніх вагоме місце посідає високий рівень монополізації кваліфікованої робочої сили та наукових кадрів. Тенденція до стрімкої інтенсифікації цих процесів упродовж останніх двох десятиліть набула довготривалого, усталеного характеру і на сьогодні знаходить свій прояв у концентрації на монополістич-

⁴⁹ Recent Trends in the Internationalization of R&D in the Enterprise Sector. Special Session on Globalization. — Directorate for Science, Technology and Industry. Committee on Industry, Innovation and Entrepreneurship, 13 March 2008. — P. 15.

⁵⁰ Зименков Р., Романова Е. Американские ТНК за рубежом // МЭиМО. — 2004. — № 8. — С. 48.

них підприємствах армії найбільш кваліфікованої і професійно підготовленої робочої сили та наукових кадрів, їх інтеграції в єдину виробничо-технологічну систему глобальних корпорацій, перетворення ТНК у найефективніших продуцентів активів людського ресурсу, формуванні внутрішньокорпоративного ринку кваліфікованої робочої сили та ін.

Так, на сьогодні у дослідницьких центрах міжнародних монополій працюють тисячі вчених та інженерів. Про інтенсивність їх науково-дослідницької діяльності свідчить, зокрема, такий показник, як чисельність патентів, зареєстрованих глобальними корпораціями. Наприклад, у 2006 р. лідером патентування в Бюро патентів і торговельних марок США (U. S. Patent and Trademark Office, USPTO) стала компанія «IBM», яка зареєструвала 3651 патент, а у п'ятірку світових лідерів увійшли також компанії «Samsung», «Canon», «Matsushita Panasonic» та «Hewlett-Packard», які зареєстрували відповідно 2453, 2378, 2273 та 2113 патентів. Серед американських компаній, котрі проводять крупномасштабні наукові дослідження, слід також відмітити «Intel» (1962 патенти), «Micron» (1612 патентів), «Microsoft» (1463 патентів), «General Electric» (1051 патент), «Texas Instruments» (884 патенти) та «Sun» (776 патентів). При цьому найвища концентрація патентування в USPTO спостерігається нині у таких галузях, як медицина (31 %), електротехніка (24 %), сфери обслуговування людини (15 %), а також транспорт і зв'язок (13 %) ⁵¹, що є відображенням галузевої структури монополізації глобальної інноваційної діяльності.

Крім того, динамічний розвиток інформаційних технологій значно розширив можливості глобальних корпорацій щодо концентрації на своїх підприємствах армії найбільш кваліфікованої робочої сили, наукових кадрів та представників дефіцитних спеціальностей за рахунок механізмів аутсорсингу, котрі дозволяють «віртуальне» залучення робочої сили до виробничих процесів на території іноземних країн без зміни фізичного місця її перебування. Про динамічний

⁵¹ Trilateral Statistical Report. 2006 Edition. — Alexandria, Virginia U. S. October 2007. — P. 36.

розвиток подібних схем монополізації глобального людського ресурсу свідчить, зокрема, той факт, що у першій половині 2007 р. міжнародними монополіями було укладено 139 гігантських за вартістю (понад 50 млн дол.) аутсорсингових контрактів, а упродовж 2000–2006 рр. чисельність подібних контрактів зросла з 133 до 185⁵².

Високу ефективність монополізації кваліфікованої робочої сили та наукових кадрів демонструють нині і міграційні механізми, до яких глобальні корпорації вдаються як з метою інтенсифікації своїх наукових досліджень, так і економії фінансових ресурсів на підготовку наукових кадрів. При цьому лідерство за чисельністю кваліфікованої робочої сили та наукових кадрів, залучених з-за кордону, утримують нині американські монополії, котрі здійснюють селекцію спеціалістів вищої кваліфікації та потрібного профілю. Достатньо сказати, що на сьогодні у сфері інформаційних технологій США працюють близько 650 тис. іноземців (або майже 20 % загальної чисельності зайнятих)⁵³; майже 40 % докторів наук в області інженерних та комп'ютерних дисциплін, а також 25 % викладачів технічних дисциплін у вищих навчальних закладах США є на сьогодні іммігрантами. Крім того, у цій країні іноземцям щорічно присуджують близько 65 % наукових ступенів з інженерних наук; іноземне походження мають 60 % американських авторів найчастіше цитованих праць з фізики та 30 % – з інших природничих наук⁵⁴.

Ще однією новітньою тенденцією міжнародної монополізації капіталу, яка засвідчує її глобальний рівень, є формування у світовому господарстві нових локалів та локалітетів нагромадження транснаціонального капіталу. Їх становлення та динамічний розвиток упродовж останнього десятиліття значною мірою були обумовлені коригуванням географічних напрямків інвестиційної активності міжнародних монополій. Так, зберігаючи свої традиційні мотиваційні

⁵² *Munos C.* Old assumptions are being challenged as the outsourcing industry matures // *The Economist*, July 26-th 2007.

⁵³ *Цапенко И.* Роль иммиграции в экономике развитых стран // *МЭиМО*. — 2004. — № 5. — С. 30.

⁵⁴ *Цапенко И.* Роль иммиграции в экономике развитых стран // *МЭиМО*. — 2004. — № 5. — С. 32.

стимули (наявність емних внутрішніх ринків, дешевої робочої сили, доступ до національної ресурсної бази та ін.), інвестиційні капіталовкладення міжнародних монополій дедалі більшою мірою тяжіють нині до динамічних високотехнологічних кластерів країн-лідерів світового господарства, а також до тих арелів національних економік відсталих країн, котрі достатньою мірою володіють стратегічними нематеріальними ресурсами економічного розвитку, а саме: висококваліфікованою робочою силою, сучасними системами інноваційної та соціальної інфраструктури, а також здатні продукувати технологічні інновації та забезпечувати процес безперервного навчання працівників.

Як результат – у різних точках світового господарства відбувається формування регіональних інноваційних кластерів, котрі не лише все настійніше заявляють про себе на високотехнологічних сегментах глобального ринку, але й претендують на його перерозподіл. Більше того, ряд регіональних інноваційних кластерів, які сформувалися на базі підрозділів міжнародних монополій, посідають нині лідерські позиції на окремих сегментах глобального ринку. Наприклад, формування автомобільного кластеру у китайській провінції Гуандун відбувається на базі автоскладальних заводів японських концернів «Nissan», «Honda» і «Toyota»; у Польщі, Чехії та Словаччині автомобільні кластери формуються на базі заводів «Volkswagen», «Fiat», «Peugeot-Citroen» та «Toyota», а ядром інформаційно-комунікаційного кластеру в Ізраїлі стали науково-дослідницькі центри транснаціональних корпорацій «Motorola», «Nortel», «Alcatel», «Cisco» та «Siemens».

Серед яскравих прикладів формування нових локалів нагромадження транснаціонального капіталу можна навести «точкові» зони високих технологій (ЗВТ), створені у країнах Південно-Східної Азії. Вони стали ключовою інституційною формою регіональних інноваційних кластерів, забезпечивши інноваційний розвиток держав азійського мегарегіону на основі інтеграції найпрогресивніших науково-технічних розробок з високоефективними виробничими процесами. Наприклад, у Китаї упродовж останніх двадцяти років було створено бли-

зько 60 технопарків у найрозвинутіших приморських районах, серед яких найбільш ефективними стали Шанкський інноваційний центр, технопарк «Чжунгуаньцунь», Харбінський технопарк, технопарк «Хефей», Пекінська експериментальна зона, парк «Фучжоу», парк «Ланьчжоу», парк «Фошан» та ін. Саме зони високих технологій стали основними продуцентами високотехнологічної продукції в Китаї та відіграли визначальну у нарощенні національного експортного виробництва, залученні нових наукових знань, інноваційних технологій та передових методів організації бізнесу.

Висновки

Комплексний аналіз характеру, особливостей та форм міжнародної монополізації виробництва і капіталу на різних етапах розвитку капіталістичної ринкової системи дозволяє зробити такі висновки.

1. У процесі еволюції капіталістичної ринкової системи речовий зміст та суспільна форма міжнародної монополізації капіталу зазнавали постійних модифікацій, коли з переходом капіталізму на якісно новий, вищий рівень розвитку видозмінювалися старі, традиційні форми прояву монополізації, а також з'являлися нові. В епоху монополістичного та державно-монополістичного капіталізму домінуючими формами міжнародної монополізації капіталу були транснаціональна та регіональна, котрі характеризувалися перетворенням найпотужніших західних монополій у транснаціональні бізнес-структури, зростаючою концентрацією у їх руках світової ресурсної бази та галузевого виробництва, диверсифікацією їх діяльності через динамічне проникнення в інші галузі, територіальною експансією монополістичних структур на інтернаціональному рівні на основі вивозу капіталу, формуванням «симбіозних» форм взаємодії крупного та малого бізнесу, а також становленням в економіках провідних країн світу крупних державно-монополістичних комплексів з відповідною інституційною системою їх регулювання.

2. На глобальному витку світогосподарського розвитку міжнародна монополізація капіталу досягнула сво-

го найвищого рівня, охопивши практично усі країни світу та усі фази суспільного відтворення на галузевому та територіально-регіональному рівнях. Це дає підстави стверджувати про її глобальний характер, багатовимірний прояв якого виявляється у зростанні масштабів монополізації у глобальному вимірі, трансформації стратегій діяльності міжнародних монополій з їх переходом від жорсткої конкуренції до партнерства, випереджаючій динаміці монополізації високотехнологічних галузей глобального виробництва, монополізації кваліфікованої робочої сили та наукових кадрів, а також у формуванні у світовому господарстві нових локалів та локалітетів нагромадження транснаціонального капіталу. У результаті – створюються необхідні передумови для безперешкодного включення глобального капіталу у відтворювальні взаємозв'язки національних економік з руйнуванням відтворювальної цілісності національних народногосподарських комплексів та формуванням нових галузевих пропорцій глобального виробництва. За таких умов глобальний капітал, незалежно від своєї національної приналежності, формує міжнародні корпоративні структури виробництва мережевого типу, «покриваючи» дедалі більший географічний та економічний простір та спрямовуючись у ті локалі та локалітети світової економіки, де можливо отримати монополні надприбутки, встановити тотальний контроль за найбільш прибутковими сферами діяльності та оволодіти природними, виробничими, технологічними та фінансовими ресурсами приймаючих країн.

3. Серед факторів, які справили вагомий каталізуючий вплив на масштаби та динаміку глобальної монополізації капіталу, ключовими є наступні: загострення конкурентної боротьби між провідними ТНК за перерозподіл світової економічної влади, якісно новий рівень концентрації і централізації капіталу, поглиблення асиметричності економічного та інноваційного розвитку країн, «технологічний відрив» американських монополій від своїх основних конкурентів та формування у світовому господарстві нових центрів економічного суперництва, насамперед в азійському мегарегіоні.

4. Сучасні глобальні корпорації характеризуються не лише колосальними масштабами діяльності, але і стрімким зростанням надконцентрації їх капіталу, що надає цим структурам нового статусу у світових координатах та робить їх практично невідконтрольними традиційним інститутам глобального менеджменту. Таким чином, будь-які зміни у реалізації стратегій діяльності глобальних корпорацій на сьогодні виходять далеко за межі «формату» їх взаємодії як суб'єктів бізнес-відносин, і здатні на наднаціональному рівні вносити суттєві корективи у політичну та економічну ситуацію у світі.

5. Глобальна монополізація капіталу поглиблює асиметрію економічного розвитку країн та регіонів світу через послаблення впливу на світогосподарські процеси національних держав; трансформацію параметрів їх економічного суверенітету та підрив техніко-технологічної безпеки; створення умов нерівної конкуренції для відсталих країн; підпорядкування своїм монополістичним інтересам дрібного та середнього немонополізованого сектору; поглиблення технологічного розриву між країнами, що залучені до процесів розробки та комерціалізації ключових інновацій, та державами-аутсайдерами цих процесів та ін. Це вимагає суттєвої реорганізації діючої системи інституційного забезпечення глобального економічного розвитку з метою нівелювання негативних наслідків наявних глобальних асиметрій та гармонізації інтересів суб'єктів світового господарства.

Література

1. Бюллетень иностранной коммерческой информации, 1977. — № 1.
2. Бюллетень иностранной коммерческой информации, 2007. — № 149–150.
3. Глумсков В. Мировой фармацевтический рынок: состояние и тенденции // Эксперт Казахстан. — № 20 (122), 28 мая 2007 г.
4. Государство и управление в США / АН СССР. Ин-т США и Канады; Отв. ред. Л. И. Евенко. — М.: Мысль, 1985. — 303 с.

5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
6. Економічний глобалізм: розвиток та зростання: Монографія / За заг. ред. В. В. Рокочої. — К.: Таксон, 2005. — 320 с.
7. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. — К.: Знання, 2007. — 595 с.
8. Зименков Р., Романова Е. Американские ТНК за рубежом // МЭМО, 2004. — № 8. — С. 45–53.
9. Костусев О. О. Конкурентна політика в Україні: Монографія. — (Рос. мовою). — К.: КНЕУ, 2004. — 310 с.
10. Лагутін В. Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто? // Економіка України, 2007. — № 4. — С. 55–61.
11. Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція та глобальні проблеми сучасності. — К.: КНЕУ, 2005. — 206 с.
12. Назаревский В. Новые явления в процессе концентрации // МЭМО, 1989. — № 8. — С. 20–33.
13. Орехова Т. В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобалізації: Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — 394 с.
14. Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — 358 с.
15. Сиденко В. Р. Глобализация — европейская интеграция — экономическое развитие: украинская модель: В 2-х т. Т. 1. Глобализация и экономическое развитие. — К.: Феникс, 2008. — 376 с.
16. Совместные предприятия в практике международных экономических отношений. — М.: Внешторгиздат, 1989. — 120 с.
17. Федосова П. Роль транснационального капитала в установлении экономической иерархии стран и вопросы экономической безопасности РФ // Вестник ВГУ, Серия Экономика и управление, 2004. — № 1. — С. 10–16.
18. Филюк Г. Соціально-економічні наслідки монополії: теоретичний і практичний аспекти // Економіка України, 2008. — № 1. — С. 30–41.

- 19.Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. — К.: Знання, 2007. — 670 с.
- 20.Цапенко И. Роль иммиграции в экономике развитых стран // МЭМО, 2004. — № 5. — С. 27–39.
- 21.Черненко С. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні. Монографія. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 171 с.
- 22.Юданов А. История и теория крупного предприятия (взгляд из России) // МЭМО, 2001. — № 7. — С. 23–33.
- 23.*Bannister G., Braga P., Petry J.* Transnational Corporations, the Neo-liberal Agenda and Regional Integration: Establishing a Policy Framework // *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Volume 34, Supplement 1, Summer 1994. — P. 77–99.
- 24.*Borkowski S. C.* The Transfer Pricing Concerns of Developed and Developing Countries // *The International Journal of Accounting*, Volume 32, Issue 3, 1997. — P. 321–336.
- 25.*Cowling K., Mueller D.* The Social Cost of Monopoly Power // *Economic Journal*. — Vol. 88, 1978, December. — P. 727–748.
- 26.*Dunning J. H.* Multinational Enterprises and the Global Economy / J. H. Dunning. — London, 1994.
- 27.*Frick K. A., Torres A.* Learning From High-Tech Deals // *The McKinsey Quarterly*, 2002. — № 1. — P. 113–123.
- 28.*Görg H., Strobl E.* Multinational Companies and Indigenous Development: An Empirical Analysis // *European Economic Review*, Volume 46, Issue 7, July 2002. — P. 1305–1322.
- 29.*Kim B., Prescott J. E., Kim S. M.* Differentiated Governance of Foreign Subsidiaries in Transnational Corporations: An Agency Theory Perspective // *Journal of International Management*, Volume 11, Issue 1, March 2005. — P. 43–66.
- 30.*Mitton T.* Institutions and Concentration // *Journal of Development Economics*, Volume 86, Issue 2, June 2008. — P. 367–394.
- 31.*Munos C.* Old Assumptions Are Being Challenged as the Outsourcing Industry Matures // *The Economist*, July 26-th 2007.

32. *Pantzalis C., Park J. C., Sutton N.* Corruption and Valuation of Multinational Corporations // Journal of Empirical Finance, Volume 15, Issue 3, June 2008. – P. 387–417.

33. *Prasada R.* New Trends in Globalization of Corporate R&D and Implications for Innovation Capability in Host Countries: A Survey from India // World Development, Volume 25, Issue 11, November 1997. – P. 1821–1837.

34. *Oladi R., Beladi H., Chau N.* Multinational Corporations and Export Quality // Journal of Economic Behavior & Organization, Volume 65, Issue 1, January 2008. – P. 147–155.

35. Recent Trends in the Internationalization of R&D in the Enterprise Sector. Special Session on Globalization. – Directorate for Science, Technology and Industry. Committee on Industry, Innovation and Entrepreneurship, 13 March 2008.

36. Science and Engineering Indicators 2008. Chapter 4: Research and Development: National Trends and International Linkages.

37. Spectrum's Top R&D Spenders, December 2007 // <http://www.spectrum.ieee.org/images/dec07/images/12.RDchart.pdf>

38. Statistical Abstract of the United States: 2008. U. S. Census Bureau, 2008.

39. Trilateral Statistical Report. 2006 Edition. – Alexandria, Virginia U. S. October 2007. – 65 p.

40. U. N. Transnational Corporations in World Development. – N. Y., 1978.

41. U. N. Transnational Corporations in World Development. Third Survey. – N. Y., 1983.

42. World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness. – United Nations. – New York and Geneva, 1995.

43. World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy. – United Nations. – New York and Geneva, 1997.

44. World Investment Report 1998: Trends and Determinants. – United Nations. – New York and Geneva, 1998.

45. World Investment Report 2001: Promoting Linkages. – United Nations. – New York and Geneva, 2001.

46. World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness. – United Nations. – New York and Geneva, 2002.

47. World Investment Report 2004: The Shift Towards Services. – United Nations. – New York and Geneva, 2004.

48. World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. – United Nations. – New York and Geneva, 2006.

49. World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. – United Nations. – New York and Geneva, 2008.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2008